

Interlingvistikaj Kajeroj

Esperanto: een taal van mij, een taal om van te houden

Esperanto: lingvo malfremda, lingvo aminda

Wim Jansen

ABSTRACT. Onderstaande tekst vormt de artikelversie van mijn op 4 september 2009 gehouden oratie bij de aanvaarding van het bijzonder hooglerschap in de interlinguïstiek en het Esperanto aan de Universiteit van Amsterdam (Jansen, 2009). Ten opzichte van de oorspronkelijke oratie is de nu volgende tekst op enkele punten verbeterd en uitgebreid met referenties die voor de lezer nuttig kunnen zijn.

RESUMO. Ĉi-suba teksto estas la artikolversio de la inaŭgura parolado, kiun mi tenis la 4an de septembro 2009 okaze de la enposteniĝo kiel speciala profesoro pri interlingvistiko kaj Esperanto ĉe la Universitato de Amsterdamo (Jansen, 2009). Kompare kun la originala teksto de la parolado la nun sekvanta versio estas kelkloke plibonigita kaj provizita per pli ampleksaj referencoj, kiuj povas esti utilaj al la leganto.

Tweetalig origineel / Dulingva originalo.

1 Het project Esperanto / La Esperanta projekto

Begin jaren negentig hield Umberto Eco als gasthoogleraar op het 'Collège de France' in Parijs een serie voordrachten met als thema *De speurtocht naar de perfecte taal*. Daarin behandelde hij het door Zamenhof aan het eind van de negentiende eeuw geïnitieerde Esperanto op een ogenschijnlijk positieve wijze. In 1993 verscheen zijn onderzoek onder dezelfde titel in boekvorm (Eco, 1993). De niet onvriendelijke woorden die Eco in zijn slothoofdstuk aan het Esperanto wijdde, werden in de Esperanto-pers met gejuich, zij het met onkritisch gejuich, begroet. Er kwamen interviews met Eco en in 1996 verscheen een lovende recensie van de Esperanto-vertaling van zijn boek (Minnaja, 1996). Toen was het voorbij. In de volgende twaalf jaargangen van het meest gezaghebbende maandblad *Esperanto*, dat in 120 landen gelezen wordt, komt Eco tot de dag van vandaag niet meer voor.

Als het Esperanto niets meer voor Eco betekent, betekent zijn 'perfecte taal' misschien nog iets voor de twee pijlers van mijn leerstoel, de wetenschap over de gemaakte talen in het algemeen en het Esperanto in het bijzonder? Ik ga niet in op de theoretische vraag hoe ik perfectie zou definiëren, laat staan hoe ik perfectie van taal zou willen meten. Maar als ik het woord toch gebruik, dan bedoel ik zoiets als 'naar volle tevredenheid aan het gestelde doel beantwoordend', een omschrijving die enige subjectiviteit niet uitsluit, maar in mijn praktische aanpak hier vol doet. Wie Zamenhofs aanbiederbrochure van het Esperanto uit 1887 leest, komt daarin het ontwerpcriterium perfectie niet tegen. Zamenhof streefde met zijn taalvoorstel naar een combinatie van internationaliteit, praktische bruikbaarheid en leergemak, niet meer Zamenhof (2007, 7–8). Hierop mogen we Zamenhof afrekenen. Eco heeft noch de wetenschap noch het grote publiek een dienst bewezen door het Esperanto in zijn titel te verbinden met een perfectheidsideaal, dat Zamenhof in

Komence de la naŭdekaj jaroj profesoro Umberto Eco gastprelegis en la 'Collège de France' en Parizo per serio da paroladoj, kies temo estis *La serĉado de la perfekta lingvo en la eŭropa kulturo*. En ili, li donis laŭŝajne pozitivan atenton al la Zamenhofs projekto Esperanto, iniciatita ĉe la fino de la deknaŭa jarcento. En 1993 li aperigis siajn esplorojn libroforme sub la sama titolo (Eco, 1993). La nemalafablaj mencioj, kiujn Eco dediĉis al Esperanto en sia fina ĉapitro, estis ricevitaĵoj de la Esperanto-gazetaro aklame, sed nekritike. Sekvis intervjuoj kun la aŭtoro kaj en 1996 publikiĝis laŭda recenzo de la Esperanto-traduko de lia verko (Minnaja, 1996). Post tio – silento. En la sekvaj dek du jarkolektoj de la plej aŭtoritata monata revuo *Esperanto*, legata en 120 landoj, Eco ĝis la hodiaŭa tago ne reaparis.

Se Esperanto perdis sian signifon por Eco, ĉu eble lia 'perfekta lingvo' konservas sian signifon por la du pilastroj de mia katedro: la scienco de la planlingvoj ĝenerale kaj de Esperanto speciale? Mi ne profundigos en la teorianta demando, kiel difini la esprimon 'perfekteco', eĉ malpli kiel mezuri la perfektecon de iu lingvo. Uzante tiun esprimon, mi aludas al propraĵo, kiu estas priskribebla kiel 'plene kontentige plenumanta iun starigitan celon'. Konfesante, ĉi tiu priskribo ne nepre ekskludas la riskon de subjektivaj aliroj aŭ ĉirkaŭiroj, sed ni restu praktikaj en la hodiaŭa kunteksto. Tiu, kiu legas la Unuan Libron de Zamenhof, per kiu li proponis sian projekton en 1887, ne renkontos en tiu broŝuro la konstrukriterion 'perfekteco'. La propono de Zamenhof celis plenumi kombinaĵon de tri postuloj, kiuj estis: internacieco, praktika uzebleco kaj lernofacileco, nenion pli Zamenhof (2007, 7–8). Jen niaj kriterioj por prijuĝi la perfektecon de lia lingvoprojekto. Prof-o Eco servis nek la sciencan komunumon, nek la grandan publikon, ligante Esperanton, almenaŭ laŭtitole, al

welke vorm dan ook totaal vreemd was. Letterlijk schrijft Zamenhof zelf dat zijn werk hem 'min of meer geslaagd voorkomt' (Мне кажется, что это дело мне более или менее удалось in de huidige Russische spelling, Zamenhof (2007, 7), een wensgedachte die trouwens alleen maar betrekking kon hebben op het ontwerp van de taal, omdat deze bij publicatie nog niet functioneerde als gemeenschapstaal.¹ Aan deze geslaagdheid wil ik een beschouwing wijden, en wel een beschouwing die steunt op analyses van het taalgebruik tussen 1887 en vandaag. Dit perspectief wordt gewoonlijk totaal verwaarloosd, wanneer de algemene of vergelijkende taalwetenschap zich met het Esperanto bezighoudt. Ik denk dat er weinig talen zijn waarvan de wetenschap het bestaan en het functioneren van een sprekersgemeenschap zo negeert. Als taalgebruiker én als kritisch waarnemer wil ik een paar verschijnselen in het Esperanto bekijken die ik op hun geslaagdheid zal beoordelen. Daarna zal ik een aantal ontwikkelingen in de taal aanwijzen en u laten zien waartoe een mensengemeenschap met een zogenoemde kunstmatige taal in staat is.

Bij het begrip geslaagdheid wil ik onderscheid maken tussen de geslaagdheid van het ontwerp en de geslaagdheid in het gebruik. In de techniek gaat het bij de geslaagdheid van het ontwerp om zaken als de degelijkheid en de eenvoud waarmee een product gemaakt is. Bij taal als product van menselijk vernuft kunnen we denken aan de regelmaat in de opbouw, de toepasbaarheid van analogieën en de afwezigheid van uitzonderingen. Ik noem dat in het vervolg de structurele geslaagdheid. Uit het oogpunt van presteren, gebruiksgemak, veiligheid en reparatiegemak kan een technisch product eveneens meer of minder geslaagd zijn. Ik noem dat de functionele geslaagdheid, en in mijn samenvattend oordeel over het Esperanto wil ik de twee aspecten niet los van elkaar zien. Om het onderscheid tussen geslaagdheid van het ontwerp en geslaagdheid in het gebruik te illustreren noem ik

iu lingva perfektigemo, kiu estis komplete fremda al Zamenhof. Tiu ĉi skribis en sia Unua Libro, ke li opinias sian taskon 'pli malpli sukcesinta' (Мне кажется, что это дело мне более или менее удалось en la moderna rusa ortografio Zamenhof (2007, 7), kio verdire ne povis esti pli ol deziresprimo, ĉar ja okaze de sia publikiĝo la projekto ankoraŭ ne funkciis kiel komunuma lingvo.

Tiun 'pli-malplian sukceson' mi intencas prilumi sur la bazo de kelkaj analizoj de la lingvouzo inter 1887 kaj hodiaŭ. Jen temas pri perspektivo, kiun ĝeneralaj aŭ komparaj lingvistoj kutime malatentas komplete, kiam ili okupiĝas pri Esperanto. Laŭ mia observado apenaŭ ekzistas lingvo en la mondo, antaŭ kies funkcia parolantaro la scienca komunumo tiel obstine fermas siajn okulojn kaj orelojn. Estante kaj uzanto de Esperanto kaj kritika observanto, mi proponas revui kelkajn trajtojn de la lingvo kun la celo, pesi ilian sukceson aŭ plenumitecon. Post tio mi planas indiki kelkajn evoluojn, kiuj okazis en la lingvo kaj kiuj atestas pri tio, kiom kaj kiel vivanta parolantaro kapablas vivigi t.n. artfiritan lingvon.²

Parolante pri la koncepto 'plenumiteco' aŭ 'sukceso', mi distingas inter la sukceso de la projekto kaj la sukceso en la uzado. En la kazo de industria produkto la sukceso de la projekto koncernas ekzemple la fortikecon kaj la simplecon, kiuj karakterizas tiun produkton. En la kazo de lingvo, kiel produkto de la homa inĝenieco, ni povas pensi pri la reguleco de ĝia strukturo, la aplikeblo de analogiaĵoj kaj la manko de esceptoj. Mi nomas tion la struktura sukceso. Sed ankaŭ el la vidpunkto de la prestado³ de la produkto kaj la facileco aŭ malfacileco, kiuj karakterizas ekzemple ĝiajn funkciadon, sekurecon kaj ripareblon, teknika produkto estas pli aŭ malpli sukcesa. Mi nomas tion la funkcia sukceso, kaj en mia konkluda juĝo pri la sukceso de Esperanto mi ne povas ne enplekti ambaŭ aspektojn, la strukturan kaj la funkcia plenumitecon. Por ilustrati la fundamentan diferencon inter ili mi citu

uit mijn technische verleden het vliegtuig, dat zo is ontworpen dat onder normale bedrijfscondities alle constructiedelen gelijktijdig tot het maximaal toelaatbare belast worden. Zo'n vliegtuig zou structureel perfect zijn, maar het heeft geen enkele reserve om een anders verdeelde belasting te dragen, laat staan een statistisch minder waarschijnlijk, maar desondanks mogelijk, abnormaal krachtenpatroon. Het is dan ook operationeel onveilig en volstrekt onbruikbaar. De vliegtuigontwerper ontkomt er evenmin aan, vérgaande compromissen te sluiten tussen eisen van aërodynamische, constructieve en andere aard, en uiteindelijk bepaalt de gebruikservaring of we van een geslaagd product mogen spreken of niet. Het definitieve oordeel kan slechts met een systeemvisie op het ontwerp en met inachtneming van het operationeel gebruik geveld worden. Zo kan een op het oog structureel volmaakt systeem falen en een onvolmaakt systeem toch slagen. Met een gemaakte taal is het niet anders. Structurele perfectie kan dus met functionele onbruikbaarheid gepaard gaan, een reden te meer om blij te zijn dat de euforie om de perfecte taal in het vergetboek is geraakt.

In het Esperanto kunnen we het aspect van de structurele geslaagdheid goed onderzoeken aan de zogeheten correlatieven, een verzameling voornaamwoorden en bijwoorden die in een tabel met negen rijen en vijf kolommen kunnen worden samengevat. Laat ik, gebaseerd op de gangbare Nederlandse vertalingen, uitgaan van de tabelrij die op de categorie personen betrekking heeft. Op de vraag 'wie?' kan men antwoorden verwachten als het aanwijzende 'die!', het onbepaalde 'iemand', het collectieve 'iedereen' en het ontkenkende 'niemand'. Dit zijn bij elkaar vijf elementen. Op analoge wijze creëer ik vijf elementen in de rij die op plaatsbepalingen betrekking heeft ('waar?', 'daar!', 'ergens', 'overall', 'nergens'). Aan 'wie – die' en 'waar – daar' zien we een w-d-patroon in het Nederlands dat relatief, maar niet absoluut regelmatig is: denkt u maar aan

el mia inĝeniera pasinteco kiel industrian produkton la aviadilon. Se aviadilo estus projektita tiel, ke sub la normalaj cirkonstancoj de ĝia ekspluatado ĉiuj ĝiaj konstrupartoj estus samtempe ŝarĝataj ĝis la maksimume allasebla tensinivelo, ĝi estus strukture perfekta.⁴ Sed ĝi havus nenian rezervan marĝenon por porti ŝarĝon aliamaniere distribuitan, por ne paroli pri nenormale alta ŝarĝo, kiu, malgraŭ sia statistika neverŝajneco, povus okazi dum la vivodaŭro de la aviadilo. Tia aviadilo estus funkcie neseкура kaj absolute neuzebla. Struktura perfekteco povas, do, kombiniĝi kun funkcia neuzeblo. Krome, projektisto de aviadilo ne povas ne akcepti malfacile realigeblajn kompromisojn inter tre malsamaj postuloj aerodinamikaj, konstruteknikaj kaj alikarakteraj. Sekve, la plenumo de tiu projektkompromiso kaj la funkcia sukceso en la uzado kune decidis pri la finfina sukceso de la produkto. Tiel, unuaimprese perfekta projekto povas fiaski, kaj neperfekta projekto povas montriĝi tre sukcesa en la praktiko. Kiel stas pri aviadiloj, tiel stas pri homfarita lingvo. Ni estu kontentaj, do, ke la iama eŭforio pri la perfekta lingvo malaperis en la forgesujon.

En Esperanto, la aspekto de la struktura plenumiteco estas bone explorebla en la kampo de la korelativoj, kiuj konsistas el kolekto da pronomoj kaj adverboj, resumeblaj en tabelo kun naŭ linioj kaj kvin kolumnoj. Ni prenu kiel elirpunkton la linion, kiu reprezentas la individuan aŭ personan kategorion. La demando 'kiu?' (nederlande: *wie?*) estas respondebla per la indika 'tiu!' (*die!*), la nedifinita 'iu' (*iemand*), la kolektiva 'ĉiu' (*iedereen*) kaj la nea 'neniu' (*niemand*). Kune ili formas la kvin kolumnerojn de tiu ĉi kategorio. Analoĝe estas kreeblaj kvin elementoj en la linio, kiu koncernas lokajn adverbojn: 'kie?' (*waar?*), 'tie!' (*daar!*), 'ie' (*ergens*), 'ĉie' (*overall*) kaj 'nenie' (*nergens*). Laŭ *wie – die* kaj *waar – daar* ni observas en la nederlanda w-d-ŝablonon, kiu montriĝas relative regula, sed ne absolute: ja ekzistas ankaŭ *hoe – zo* 'kiel – tiel' kaj *hoeveel – zoveel* 'kiom – tiom',

'hoe – zo' en 'hoeveel – zoveel', die een ander patroon hebben. In het Esperanto is de regelmaat consequent doorgevoerd. Alle 45 woorden zijn daar opgebouwd rondom de centrale klinker *i*. Aan deze *i* gaat een karakteristieke medeklinker vooraf, zoals *k* voor vragen en *t* voor aanwijzingen, zodat vraagwoorden altijd met *ki-* beginnen en aanwijzingen met *ti-*.⁵ Na de *i* volgt een karakteristieke uitgang, zoals *o* voor zaken (*kio – tio* is 'wat – dat'), *a* voor hoedanigheden (*kia – tia* is 'wat voor een – een dergelijk') en *u* voor personen (*kiu – tiu* is 'wie – die'). De vormelijke keuzes van Zamenhof zijn qua internationaliteit in veel gevallen acceptabel. In veel talen vertonen deze woordjes een onderbroken regelmaat, terwijl ze toch onderdeel zijn van één logisch samenhangende structuur. In het Esperanto heerst daarentegen een strenge regelmaat, waardoor het leren van 45 afzonderlijke en niet systematisch te raden woordjes is vervangen door het leren combineren van negen met vijf begrips-categorieën onder toepassing van de wet van de analogie. Het ontwerp van de tabel oogt geslaagd, zelfs perfect, maar hoe staat het ermee in de praktijk?

Zamenhofs schematisering combineert een zeker niveau van internationaliteit met een hoog niveau van leergemak. Toch liggen vormen als *kiu* en *kio* voor 'wie' en 'wat', en ook de nog niet eerder genoemde *kial* en *kiel* voor 'waarom' en 'hoe', qua klankstructuur erg dicht bij elkaar. In een universele taal zou een hoger contrast tussen twee gemakkelijk verwisselbare woorden functioneel gunstiger zijn. Dit is een opmerking van fonologische aard. Ook morfologisch valt er iets te zeggen. De segmenteerbaarheid van Esperanto-woorden of hun opsplitsbaarheid in betekenisdragende samenstellende delen gaat zo ver dat alle lexicale morfemen ook als vrije woorden te gebruiken zijn: het Esperanto kent geen gebonden lexicale elementen.⁷ Het Nederlandse 'ont-' in 'ont/raden' en '-erij' in 'bakk/erij' zijn daarentegen wel gebonden morfemen.⁸ Op grond van de wijze waarop de correlatieven in het bind-

kiuj montras alitipan ŝablonon. En Esperanto, kontraŭe, la reguleco estas konsekvenca kaj absoluta. Ĉiuj 45 vortoj estas konstruitaj ĉirkaŭ la centra vokalo 'i'. Tiu 'i' antaŭas iu karakteriza konsonanto, kiel 'k' por starigi demandon kaj 't' por pozitive indiki respondon. Demandaj pronomoj, do, konsekvence komenciĝas per 'ki-' kaj indikaj pronomoj per 'ti-'.⁶ Post la pivota 'i' sekvas iu karakteriza finaĵo, kiel 'o' por signi aferojn, 'a' por signi proprajojn aŭ kvalitojn kaj 'u' por referenci al personoj aŭ individuajoj. La formoj, kiujn elektis Zamenhof, estas en multaj kazoj akcepteblaj el la vidpunkto de internacieco. En multaj lingvoj tiu ĉi vortkolekto montras disrompitan regulecon, malgraŭ tio, ke ĉiuj eroj de la kolekto apartenas al unu sola logike kohera strukturo. En Esperanto, kontraŭe, regas rigora reguleco, kiu transformas la parkerigon de 45 apartaj kaj ne sisteme diveneblaj vortetoj en la alproprigon al si de naŭ kaj kvin konceptaj kategorioj, kiuj estas kombineblaj laŭ klare videbla ŝablono de analogajoj. La projekto de la tabelo ŝajnas perfekta, sed kiom perfekta ĝi estas en la praktiko?

La Zamenhofs skemigo unuigas certan gradon de internacieco kun alta grado de lernofacileco. Tamen, el la vidpunkto de siaj sonstrukturoj, formoj kiel 'kiu' kaj 'kio', kaj ankaŭ la ne jam menciitaj 'kial' kaj 'kiel', estas danĝere similaj inter si. En universala lingvo, pli granda sonkontrasto inter du tiel facile intersanĝeblaj vortoj estus funkcie pli konvena. Jen temas pri rimarkigo fonologia. Sed ankaŭ la morfologio invitas al komentoj. La segmenteblo de Esperanto-vortoj, t.e. ilia dismeteblo en signifohavajn konsistigajn elementojn aŭ morfemojn, estas tia, ke ĉiuj leksikaj morfemoj estas uzeblaj ankaŭ kiel memstaraj vortoj.⁹ Tio signifas, ke Esperanto ne posedas t.n. ligitajn morfemojn, kiel la nederlanda leksika prefikso *ont-* ('mal-') en *ont/raden* ('mal/konsili') kaj la sufikso *-erij* ('-ejo') en *bakk/erij* 'bak/ejo', kiuj ne povas ekzisti malligitaj de la specifa leksikaĵo, kun kiu ili kombiniĝas.¹⁰ Laŭ la difinoj en

ende taalfundament van 1905 zijn opgenomen, zijn ze niet-segmenteerbaar, zijn het ondeelbare blokken die zijn opgebouwd zoals ze zijn om redenen van systematiek en leergemak. We behoeven alleen maar te kijken naar de onder elkaar staande vormen *ĉiel* en *ĉiel'*. De eerstgenoemde vorm produceert onveranderd het syntactische woord *ĉiel* ('op alle manieren'), maar de laatstgenoemde is de wortel van het syntactische bruikbare woord *ĉielo* ('hemel') met de verplichte grammaticale uitgang *-o*. Zamenhofs rechte apostrof als consequente markering bij wortelvormen maakt dit ondubbelzinnig duidelijk (Zamenhof, 1963, 150). Toch heeft Zamenhof achteraf voor twee categorieën een uitzondering willen maken. Hij deed dit naar aanleiding van een discussie over de eigenlijk foute, maar wel handige afleiding van het werkwoord *neniigi* 'tot niets maken, vernietigen' uit het tabelwoordje *nenio* 'niets' en het suffix *-igi*, waarmee zonder enige beperking uit naamwoorden overgangelijke werkwoorden kunnen worden gemaakt (Zamenhof, 1962, 88). De slechts schijnbare uitgang *o* in *nenio* was hierin dus toch afgekoppeld van een stam die dat in wezen niet was (Zamenhof, 1963, 195). Door Zamenhofs precisering van de tabelwoorden op *o* en *a* als zuivere zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden met de grammaticale uitgangen *-o* en *-a* heeft de zo perfect ogende structuur twee segmenteerbare rijen gekregen boven zeven niet-segmenteerbare. Neem ik, samenvattend, de correlatieven fonologisch en morfologisch onder de loep, dan stel ik vast dat dit onderdeel structureel niet helemaal geslaagd is.

Naast de drie hoofdtijden in de werkwoordvervoeging kent het Esperanto drie deelwoorden voor samengestelde tijden in de bedrijvende vorm en drie voor de lijdende vorm. In alle drie de drietallen zijn dezelfde vocalen *a*, *i* en *o* de kernvocalen in de syllaben/morfemen die het onderscheid tussen heden, verleden en toekomst bepalen. Beschikte de taal nu maar over een enkelvoudige lijdende vorm zoals het

la deviga *Fundamento de Esperanto*, la korelativoj estas neselementeblaj blokoj, forme kreitaj respekte al la sistemeco de la tuto kaj la plifaciligado de ilia parkerigo. Sufiĉas kontroli la tuj apudajn emphĉiel kaj *ĉiel'*. La unue citita sensaĝe produktas la sintaksan vorton '*ĉiel*' ('ĉiumaniere'), sed la lastnomita estas nur la radiko de la sintakse uzebla vorto '*ĉielo*', inkluzive de la gramatika finaĵo '*-o*'. Ilin klare distingas la uzo kaj neuzo de la rekta apostrofo kiel markilo de Zamenhofs radiko (Zamenhof, 1963, 150). Malgraŭ tio kaj post la netuŝebligado de la *Fundamento*, Zamenhof esceptigis du kategoriojn de sia korelativa tabelo el tiu '*unublokeco*' aŭ unumorfemeco. Li tiel decidis okaze de diskuto pri la verdire malĝusta, sed praktike sin proponinta kunmetaĵo '*neniigi*' el '*nenio*' (Zamenhof, 1962, 88): en la diskutata '*neniigi*' la mnemonika finaĵo '*o*' de '*nenio*' malkupliĝis de '*neni*', radiko tamen nur ŝajna, ne *Fundamenta* (Zamenhof, 1963, 195). Sed la Zamenhofs precizigo, kiu stampis la korelativojn finiĝantajn per '*o*' kaj '*a*' plenrajtaj substantivoj kaj adjektivoj kun la gramatikaj finaĵoj '*-o*' kaj '*-a*', disrompis la perfektecon de la tabelo projekto, kreante du segmenteblajn liniojn kaj lasante sep liniojn neselementeblaj. Resumante la korelativojn fonologie kaj morfologie, mi konstatas, ke tiu ĉi parto de la gramatiko ne estas kompleta sukceso.

Krom la tri ĉefaj tensoj en la konjugado, Esperanto disponas pri po tri participoj por akompani la helpverbon '*esti*' en la kreado de kompleksaj tensoj en la aktiva kaj pasiva voĉoj. En ĉiuj tri triopoj la samaj vokaloj '*a*', '*i*' kaj '*o*' kernas en la silaboj/morfemoj cele al la distingado inter estanteco, estinteco kaj estonteco. Se nur posedus la lingvo simplan pasivan voĉon tian, kia ĝi estas trovebla en la la-

Latijn die kent, dan was de symmetrie tussen actief en passief perfect. Nu ontbreekt er een steen in het metselwerk. Vanuit de moderne brontalen van het Esperanto (voornamelijk Frans, Russisch, Duits en Engels) is dat volkomen verklaarbaar, maar zonder dat gat zou de taalstrijd van de jaren vijftig-zeventig over de deelwoorden misschien nooit hebben plaatsgevonden. Het gat in de constructie én het gebrek aan expliciete regelgeving bij Zamenhof leidden er namelijk toe dat sprekers die vanuit hun moedertaal eraan gewend waren een handeling alleen in een bepaalde tijd te plaatsen, tegenover sprekers kwamen te staan voor wie het voortduren of het voltooid zijn van de handeling primair stond. Wie vanuit het Nederlands wil vertalen: 'In september werd zijn leerstoel ingewijd', heeft in het Esperanto met 'werd' geen probleem: *estis*. Maar voor het deelwoord 'ingewijd' moet uit twee kandidaten een keus worden gemaakt: *inaŭgurata*, te lezen als tegenwoordig of onvoltooid deelwoord, en *inaŭgurita*, te lezen als verleden of voltooid deelwoord. Wie zegt dat het inwijden plaats vond ten tijde van 'werd' (dus: 'in september'), kiest voor het tegenwoordig deelwoord *inaŭgurata*. Deze spreker veronderstelt op grond van de context dat de inwijding ook zijn beslag heeft gekregen. Wat voor zin zou anders de mededeling hebben, dat er toen een leerstoel werd ingewijd? Wie *inaŭgurata* echter als onvoltooid deelwoord leest, zou de handeling van destijds voor niet-afgesloten verklaren. Deze spreker kiest op grond van de veronderstelling dat de handeling wel degelijk voltooid is voor het voltooid deelwoord *inaŭgurita* en laat de plaatsing in de tijd over aan *estis*.

Na enige jaren van onderzoek dat de toets der wetenschappelijke kritiek niet geheel kan doorstaan, deed de Esperanto-Academie in 1967 uitspraak in het deelwoordenconflict (Akademio de Esperanto, 2007, 44). Hier werden echter geen bindende gebruiksvoorschriften aan gekoppeld. Zo bleef de keuze van het passie-

tina lingvo, la simetrio inter la tensaj sistemoj en la aktiva kaj pasiva voĉoj estus perfekta, sed en la reala Esperanto mankas tiu briko en la masonaĵo. Se ni rigardas la modernajn fontolingvojn de Esperanto (ĉefe, do, la anglan, francan, germanan kaj rusan), tiu truo estas tute pravigebla, sed oni povas imagi, ke sen la truo eble neniam okazus la participa milito de la kvindekaj ĝis sepdekaj jaroj de la pasinta jarcento. Nome, la truo en la konstruaĵo de la tensoj kune kun la manko de eksplicitaj reguloj ĉe Zamenhof kondukis al tio, ke koliziis parolantoj, laŭ kies gepatralingva kutimo sufiĉas loki la verban agon en iun difinitan tempon, kontraŭ parolantoj, por kiuj pli pezas la pludaŭrado aŭ kompletigo de tiu ago. Nederlandlingvulo, kiu volas pasivigi en Esperanto esprimon, laŭ kiu 'Oni inaŭguris la katedron en septembro', facile elektos la formon 'estis' de la bezonata helpverbo, sed povus hезiti inter la participaj formoj 'inaŭgurata' kaj 'inaŭgurita'. Tiu, kiu elektas 'La katedro estis inaŭgurata en septembro', uzas 'inaŭgurata' kiel prezencan participon kaj samtempigas la inaŭguron kun la periodo markita de 'estis' (do: 'en septembro'), supozante surbaze de la kunteksto, ke la inaŭguro ne nur okazis, sed ankaŭ finiĝis (por ke la eldiro estu pragmatike senc-hava). Sed tiu, kiu interpretas 'inaŭgurata' kiel imperfektan participon, imagas iun daŭre disvolviĝantan ceremonion kaj, surbaze de la supozo, ke reale ĝi finiĝis, tiu ĉi parolanto elektas 'inaŭgurita', lasante la tempan difinon al 'estis'.

En 1967, post pluraj jaroj de esplorado, kiu ne rezistus vere rigore sciencan kritikon, la Akademio de Esperanto publikigis sian verdikton en la participa konflikto (Akademio de Esperanto, 2007, 44). Bedaŭrinde tiun verdikton ne akompanis detala deviga regularo aŭ ekzemplaro pri ĝia enpraktikigo kaj sekve la elekto de la

ve deelwoord in de praktijk erg afhankelijk van interpretaties van de taalgebruiker. Nog onlangs beklagde een vooraanstaand lid van de huidige Academie zich over deze toestand van onduidelijkheid (Mattos, 2009, 9). De gemiddelde Esperanto-spreker lijkt echter niet te lijden aan een lijdende-vormsyndroom. Men beperkt zich hoe dan ook het liefst tot de eenvoudige hoofdtijden en ontloopt als het even kan zowel de actieve als de passieve samengestelde tijden. Ik vermoed zelfs dat de overgrote meerderheid der taalgebruikers weinig of niets begrijpt van de haar-klopende argumenten van beide partijen (traditioneel 'atisten' en 'itisten' genoemd, als aanhangers van de passieve deelwoorduitgangen -at en -it) en dat iedereen, als er toch een deelwoord in het spel is, de eigen intuïtie volgt. Het risico van misverstanden is in het dagelijkse taalgebruik te laag om van een slepend probleem te spreken. Als jong Delfts student had ik hierover eind jaren zestig nog hartstochtelijke en fundamentele discussies met Esperanto-studenten van deze Universiteit van Amsterdam onder leiding van mijn eminente verre voorganger, de docent Romeens Sigismund Pragano. Zulke discussies zijn er nu niet meer. Toch gaven prominente vertegenwoordigers van beide partijen destijds al aan hoe onwenselijk het was dat twee scholen met tegenover elkaar staande opvattingen over het wezen van de lijdende vorm naast elkaar bleven bestaan, ook al vielen hun oplossingen vaak samen – o.a. Vilborg (1965, 20) (Setälä et al., 1965). Het taalgebruik in formele juridische en contractuele toepassingen moet immers waterdicht zijn.

Ik heb in vogelvlucht gekeken naar enkele ontwerpaspecten bij de correlatieven en de deelwoorden in het Esperanto. Onder de correlatieven is de op het oog zo strakke regelmaat bij twee van de negen categorieën doorbroken. In de werkwoordvervoeging zit een klein gat. In beide gevallen oogt het ontwerp redelijk geslaagd, maar perfect is het niet, en de spreker of luisteraar kan daardoor proble-

pasiva participo restis tre dependa de la persona interpreto de la individua lingvo-uzanto. Eĉ antaŭ nelonga tempo, konata membro de la hodiaŭa Akademio priploris ĉi tiun staton de malklareco (Mattos, 2009, 9). Ŝajnas, tamen, ke la meza parolanto de Esperanto ne lasas sin pasivigi de iu 'pasivo-komplekso': pro ĝi neniu ĉesis uzi la lingvon kaj ĉiu persistas en sia delonga prefero por la simplaj tensoj, laŭeble evitante tiel la aktivajn kiel la pasivajn kompleksajn tensojn. Mi imagas, ke la grandega plejmulto de la lingvouzantoj ne aŭ nebone komprenas la harfendajn argumentojn de ambaŭ flankoj (tradicie nomataj 'atistoj' kaj 'itistoj') kaj sekvas la propran intuicion, kiam ajn participo montriĝas neĉirkaŭirebla. En la ĉiutaga uzo la risiko je miskomprenoj estas tiel malgranda, ke ne temas pri treniĝanta ĝeno en la komunumo. Temas pri problemo, pri kiu mi, fine de la sesdekaj jaroj kaj kiel juna studento de la Teknika Altlernejo de Delft, pasie kaj fundamente debatis kun studentoj de tiu ĉi Universitato de Amsterdamo, gvidataj de mia eminenta antaŭulo, la docento pri la rumana lingvo Sigismund Pragano, kiu ja instruis ankaŭ Esperanton. Tiaj debatoj ĉesis. Tamen, elstaraj reprezentantoj de ambaŭ partioj jam tiutempe atentigis pri la nedezirinda persistado de du skoloj, sin kontraŭdirantaj pri la esenco de la pasiva voĉo en Esperanto, eĉ se ofte la formelektroj fare de adeptoj de ambaŭ flankoj koincidis – vidu i.a. Vilborg (1965, 20) (Setälä et al., 1965). En formalaj juraj aplikoj kaj kontraktoj, la lingvaĵo ja devas esti unusenca.

Birdoperspektive mi skanis kelkajn aspektojn de la projekto de la korelativoj kaj participoj en Esperanto. En la kampo de la korelativoj la ŝajne strikta reguleco montriĝas rompita en du el naŭ kategorioj. En la konjugado aperas trueto. En ambaŭ kazoj la projekto aspektas sufiĉe celkonforma, sed perfekta ĝi ne estas, kio povus, en ekstrema kazo, krei problemeton al parolanto aŭ aŭskultanto. Tamen, la prak-

men ondervinden. De praktijk laat echter zien dat de taalgebruiker inventief is en allerlei verborgen reserves aanspreekt, redundanties of schijnbare overtolligheden in het systeem, die ervoor zorgen dat bij een storing in één onderdeel de functie daarvan door een ander wordt overgenomen. Bij de correlatieven schuilen die reserves voornamelijk in de context en in het lexicon. Voor *kial* 'waarom', dat net als in het Nederlands af en toe wat onnauwkeurig gebruikt wordt, staan de Esperanto-versies van 'waardoor' en 'waarvoor' klaar, en ook synonieme parafrases of compacte bijwoorden met de betekenis 'om welke reden' of 'met welk doel'. Voor *kiel* 'hoe' kunnen we 'op welke wijze' inzetten, zowel parafraserend of als compact bijwoord, of ook 'door middel waarvan'. Combinaties van al deze oplossingen vertonen wel grote klankcontrasten. Bij de deelwoordenvraag beschikken we over een breed register aan reserves vanuit het hele veld van de grammatica. We kunnen relatieve tijden of aspecten van de handeling of toestand op zinsniveau nader specificeren met bijwoordelijke bepalingen; we kunnen op het niveau van het werkwoord gebruik maken van de zgn. medium-constructie met minder beperkingen dan in het Nederlands; ook kunnen we in het werkwoord aspecten van de handeling of toestand emfatisch tot uitdrukking brengen met voor- en achtervoegsels; we kunnen in de bedrijvende vorm de volgorde van onderwerp en lijdend voorwerp simpel omdraaien, omdat door de naamvalsuitgang bij deze laatste de herkenbaarheid van beide verhoogd wordt; we hebben lexicale reserves, omdat we over synoniemen beschikken. Het zou mij veel te ver voeren als ik u de talrijke mogelijkheden zou illustreren waarmee structurele onvolmaaktheden opgevangen kunnen worden. Laat ik ermee volstaan u voor te houden dat het taalsysteem van het Esperanto boordevol redundanties zit.

We raken inmiddels steeds verder verwijderd van de perfecte taal en zouden

tiko montras, ke la lingvouzanto estas inventema kaj utiligas ĉiajn kaŝitajn rezervojn aŭ redundojn. Tiuj redundoj aŭ ŝajnaj superfluaĵoj en la lingvosistemo zorgas pri tio, ke okaze de perturbiĝo de iu parto de la sistemo, ĝian funkciadon transprenas iu alia parto. Ĉe la korelativoj, tiuj redundoj rezidas ĉefe en la kunteksto de la eldiro kaj en la leksiko de la lingvo mem. Anstataŭ 'kial', ofte uzata ne tre precize, eblas elekti 'pro kio' kaj 'por kio', kaj ankaŭ sinonimajn parafrazojn aŭ kompakajn adverbojn kiel 'pro kiu kialo', 'por kiu celo', 'kiucele', ktp. Anstataŭ 'kiel' ni povas uzi 'laŭ kiu maniero', 'kiumaniere', 'per kio', ktp. Kombinoj de ĉiuj tiuj solvoj donas pli grandan sonkontraston ol inter 'kial' kaj 'kiel'. Ĉe la participoj, la lingvouzanto disponas pri larĝa registro da rezervoj el la tuta kampo de la gramatiko. Sur la nivelo de la frazo ni povas specifigi relativajn tensojn aŭ aspektojn de la ago aŭ stato per celkonvenaj adjektoj; sur la nivelo de la ĉefa verbo ni povas utiligi la t.n. mezan voĉon¹¹ (kiu havas malpli da limigoj ol en la nederlanda); ene de la verbo ni povas emfazi la aspekton per tiucelaj afiksoj aŭ kvazaŭ-afiksoj¹²; en la aktiva voĉo eblas inversigi la vicordon de la subjekto kaj objekto, ĉar la akuzativa finaĵo helpas identigi iliajn rolojn; kaj fine ni disponas pri leksikaj rezervoj kiel sinonimoj, sinonimaj parafrazoj, ktp. Mi devojiĝus de nia temo, se mi provus listigi la multnombrajn eblojn, kiuj proponas sin por solvi eventualajn strukturajn neperfektaĵojn. La lingvosistemo de Esperanto estas plenplena je redundoj.

Dume, ni pli kaj pli distanciĝas de la 'perfekta lingvo', sed eble tiu konstato de-

daar misschien ook opgelucht over moeten zijn: gaat het Esperanto niet verdacht veel lijken op een levende taal bij zulk typisch menselijk gedrag als tegendraadse interpretaties (zoals het foute, maar goedgeprate woord voor 'vernietigen') en de fantasievolle inzet van redundanties? Om dat te onderzoeken wil ik een paar spontane ontwikkelingen in de taal schetsen. Zoeken we naar tekens van leven, dan zijn ongestuurde ontwikkelingen naar mijn overtuiging goede kandidaten.

2 Spontane ontwikkelingen als tekens van leven / Spontanaj evoluoj kiel vivosignoj

Omdat het Esperanto al meer dan 120 jaar gebruikt wordt, kunnen we de taal op de aanwezigheid van veranderingen onderzoeken die zich met de tijd kunnen hebben voorgedaan. Voorbeelden van zulke ontwikkelingen heb ik willen opsopren in een vergelijkende steekproef tussen twee tekstcorpora waar precies een eeuw tussen ligt: het ene stamt uit 1903 (Zamenhof, 1903) en is een door Zamenhof deels zelf geschreven, deels geautoriseerde leesbundel die via de Gutenberg-collectie digitaal toegankelijk is voor onderzoek; het tweede uit 2003 *Monato* [Maand; 2003/1-2003/12: Antwerpen] en bestaat uit een jaargang tijdschriften die op het internet gearchiveerd is. Deze corpora zijn van ongeveer dezelfde omvang en behandelen allebei heel algemene, niet-specialistische onderwerpen. Mijn eerste speurtocht geldt het in gebruik nemen van verzelfstandigde voor- en achtervoegsels als kernen van nieuwe inhoudswoorden (ik heb eerder al de ongebondenheid van alle lexicale woordsegmenten genoemd). Laat ik van een paar Nederlandse voorbeelden uitgaan. In een discussie over liberalisme, socialisme en communisme kunnen we kortweg, een beetje speels naar andere 'ismen' verwijzen, zolang dit binnen de concrete context van die eerder genoemde doctrines gebeurt. Maar voor de verschillende plekken waar werk wordt verricht, zoals de al genoemde bakkerij, de slage-

vus malstreĉi nin: ĉu pro tia tipe homa konduto, kia la senkulpigo de la formale malĝusta verbigo 'neniigi' kaj la fantazi-plena uzado de redundoj Esperanto ne montras sin surprize simila al vivanta lingvo? Por esplori tiun demandon, mi ilustras kelkajn spontanajn evoluojn en la lingvo. Laŭ mia konvinko, spontanaj evoluoj aŭ nedekretitaj ŝanĝoj en la lingvo estas la plej taŭgaj kandidatoj, se oni serĉas spurojn de vivo en lingvo.

Esperanto estas uzata jam pli ol 120 jarojn kaj tiu fakto ebligas al ni esplori la eventualecon de spontanaj ŝanĝoj, kiuj okazis dum tiu periodo. Tiucele mi decidis fari samploteston, uzante du korpusojn aŭ tekstarojn, inter kiuj ĝapas ekzakte unu jarcento. La pli frua datiĝas en 1903 kaj estas la *Fundamenta Krestomatio* (Zamenhof, 1903), konsistanta el tekstoj aŭ verkitaj de Zamenhof aŭ aprobitaj de li, kaj interrete alirebla en la Gutenberg-kolekto por esploraj celoj. La pli freŝdata konsistas el la interreta arkivo de la kompleta jarkolekto de 2003 de la monata magazino *Monato* [2003/1-2003/12: Antwerpen]. La du korpusoj estas proksimume samampleksaj kaj ambaŭ traktas ĝeneralajn, ne tre specialiĝintajn temojn. Mia unua serĉiro koncernas la ekuzon de memstarigitaj afiksoj kiel kernoj de novaj vortoj (ĉi-supre mi jam menciis la neligitecon de ĉiuj leksikaj vortkonsistigaj elementoj en Esperanto). Mi prenu kelkajn ekzemplojn el la nederlanda lingvo kiel elirpunkton. En ĉi tiu lingvo, en politika diskuto pri *liberalisme* 'liberalismo', *socialisme* 'socialismo' kaj *communisme* 'komunismo' eblas mallongige, iom petole, referenci al aliaj ismoj (*ismen*), se tio okazas ene de la konkreta kunteksto pri la menciitaj doktrinoj. Sed por la diversaj lokoj, kie iu laboro estas farata, kiel la jam menciita *bakk/erij* 'bakejo', *slag/erij* 'buĉejo', *stom/erij* 'vaporpurigejo' kaj aliaj, laŭ mia scio neniu proponis la

rij en de stomerij heeft bij mijn weten nog nooit iemand het woordje *erij voorgesteld als generieke plaatsreferentie. En voor alles wat 'mogelijk' is (denk aan 'eetbaar', 'drinkbaar', 'betaalbaar') hebben we in het Nederlands niet een alomvattend adjectief *baar. In het Esperanto blijkt dit wel te kunnen. Alle bouwstenen van woorden zijn immers vrij te gebruiken. Bovendien zijn in principe alle processen van woordvorming productief, d.w.z. niet door factoren van morfosyntactische of distributieve aard beperkt, maar uitsluitend door de semantiek, d.w.z. door de plausibiliteit en duidelijkheid van het eindresultaat. Deze vrijheid bevordert het fantasievolle gebruik en hercombineren van alle lexicale elementen in de taal, van het kleinste morfem tot de (praktischmoe) meest complexe samenstelling. Daar staat tegenover, dat er niet veel moedertaalvoorbeelden zijn, waaruit men inspiratie kan putten, als ze al op enige schaal bestaan: 'isme' gaat in het Nederlands nog net, maar *erij en *baar bestaan bij ons niet.

Mijn corpus uit 1903 geeft een heel gevarieerd beeld. Het Esperanto-equivalent van het achtervoegsel '-erij' is *-ejo*, maar het woord *ejo* als 'plaats' of 'plek' komt er niet in voor, en ook *ismo* niet voor 'isme, doctrine'. Andere wel, zoals het equivalent van ons achtervoegsel '-baar', *-ebla*, dat ook als los bijvoeglijk naamwoord *ebla* 'mogelijk' optreedt. Kijken we naar 2003, dan zien we bij veel van de in 1903 al bestaande verzelfstandigingen een groei in het aantal toepassingen. We constateren ook dat er nog andere vormen in gebruik geraakt zijn, die in het oude corpus niet voorkwamen. Maar, er zijn daarnaast ook theoretisch bestaansbare vormen die zich na een eeuw nog tegen hun toepassing blijven verzetten. Er is geen regel die het een of het ander voorschrijft of verbiedt.

Naast onmiskenbare globale groei zijn er tussen 1903 en 2003 ook interessante verschuivingen waar te nemen.¹³ Het achtervoegsel *-iĝi*, een intransitiefmarkeerder die we meestal het best met 'worden' kun-

vorton *erij kiel tute ĝeneralan lokreferencon. Simile, en la nederlanda ni ne havas iun ĝeneraligitan adjektivon *baar, kiu povus servi por esprimi la plenumeblojn de iu ago, ekz. *eet/baar* 'mangebla', *drink/baar* 'trinkebla', *betaal/baar* 'pagebla', k.a. En Esperanto, io tia eblas, ĉi-kaze per 'ejo' (*plaats* anstataŭ *erij) kaj 'ebla' (*mogelijk* anstataŭ *baar). Ĉiuj vortelementoj ja estas libere memstarigeblaj kaj krome, ĉiuj vortformaj procezoj estas principe produktivaj, t.e. senesceptaj kaj ne limigitaj laŭ iuj morfosintaksaj aŭ distribuaj kriterioj, sed nur kaj sole semantike, t.e. de la sencohavo kaj klareco de la fina rezulto. Tiu libereco instigas la parolantojn al fantaziplena uzado kaj rekombinado de ĉiuj leksikaj elementoj en la lingvo, de la plej eta morfemo ĝis la plej kompleksa vortkonstruaĵo. Tiun strukturo donitan liberecon iom bremsas la fakto, ke ne malofte mankas gepatralingvaj modeloj, el kiuj oni povus ĉerpi sian inspiron, se entute tiaj ekzistas: *isme* estas apenaŭ ebla en la nederlanda, sed *baar estas neimagebla.

Mia korpuso de 1903 donas buntan bildon. La Esperanta traduko de la nederlanda sufikso *-erij* estas '-ejo', sed 'ejo' kiel *vorto* ne okazas, kaj ankaŭ ne la vorto 'ismo' kiel sinonimo de 'doktrino'. Aliaj jes troveblas, kiel 'ebla', la memstarigita formo de '-ebla'. Kiam ni turnas nin al 2003, ni vidas, ke kreskis la nombro da aplikoj de multaj memstarigoj, kiuj jam ekzistis en 1903. Ni krome konstatas, ke aldone al la jam ekzistantaj, ekuziĝis ankaŭ aliaj afiksoj kiel memstaraj vortoj. Sed ankaŭ restas teorie krebblaj vortoj, kiuj daŭre rezistas kontraŭ sia memstarigo: regulo, kiu devigus aŭ malpermesus tian promocion simple ne ekzistas.

Aldone al la nepretervidebla ĝenerala kresko de la nombro kaj varieco de memstarigoj inter 1903 kaj 2003 estas observeblaj ankaŭ iuj interesaj ŝoviĝoj.¹⁶ En 1903 la intransitiviga sufikso '-iĝi' (ofte tradukebla

nen vertalen, komt in 1903 als verzelfstandigd werkwoord *iĝi* nog helemaal niet voor.¹⁴ Maar in het moderne corpus heeft het, uitgaande van de waarneembare distributie van *fariĝi* en *iĝi* niet minder dan 30% van alle kandidaatvertalingen van ‘worden’ veroverd. Een mogelijke verklaring die ik hiervoor heb is dat het oorspronkelijke werkwoord ‘worden’ *far/iĝi* hetzelfde achtervoegsel *-iĝi* bevat, dat afgekoppeld dezelfde noodzakelijke en voldoende informatie bevat en korter is. De zwaardere term wijkt hier dus enigszins voor de lichtere, wat een natuurlijke tendens zou weerspiegelen.¹⁵ De pendant van *-iĝi* is de transitiefmarkeerder *-igi* ‘doen, maken’. Deze komt als verzelfstandigd werkwoord *igi* in het corpus van 1903 wél voor, in bijna alle gevallen als causatief, en nu is tussen 1903 en 2003 geen sprake van een significante toe- of afname in het gebruik. Kijken we naar het gewicht van *igi*, dan constateren we dat de mogelijke alternatieven *instigi* ‘aansporen’, *persvadi* ‘overreden’ en *fari* ‘doen’ even zwaar of zwaarder zijn en dat een overstap op deze vormen ten laste van het al vroeg geïntroduceerde *igi* niet aannemelijk is.

Het achtervoegsel *-eg* creëert augmentatieven of vergrootwoorden: *varmega* is aanzienlijk meer dan *varma* ‘warm’, dus niet ‘erg warm’, maar ‘heet’. Omgekeerd schept *-et* diminutieven of verkleinwoorden: *varmeta* is veel minder dan *varma*, niet ‘iets minder warm’ maar ‘lauw’. Beide leven in het corpus van 1903 nog geen eigen woordleven, in 2003 wel. De nieuwe lexicale wortels *eg* met de betekenis ‘groot, erg’ en *et* als ‘klein, bescheiden’ laten naast het feit dat ze bestaan een verrassende asymmetrie zien tussen bijvoeglijke en bijwoordelijke toepassingen. *Eg* komt bijna uitsluitend voor als het bijwoordelijke *ege* ‘erg’, en ontpopt zich dan als bijna-synoniem van het al bestaande *tre*: *ege bona* en *tre bona* betekenen beide ‘erg goed’ of ‘uitstekend’. Maar in de helft van het aantal voorkomens staat *ege* voor een werkwoord, en juist hier was er altijd al concurrentie van *multe* ‘veel’ (Wenner-

en la nederlandan per la kopulo *worden*) tute ne aperas kiel memstara verbo ‘iĝi’.¹⁷ Sed el la observebla distribuo de ‘fariĝi’ kaj ‘iĝi’ en la moderna korpuso, ni vidas, ke ‘iĝi’ konkeris ne malpli ol 30% de ĉiuj kandidataj tradukoj de *worden*. Ebla klarigo de tiu ĉi fenomeno estas, ke ‘-iĝi’, sufikse retrovebla en ‘far/iĝi’, memstarigita el ĝi prezentas la saman necesan kaj sufiĉan informon kiel la pli longa ‘fariĝi’. Laŭ tiu ĉi supozo, la pli peza formo iom cedis sian lokon al malpli peza, kio estus natura tendenco.¹⁸ La komplemento de ‘-iĝi’ estas la transitiviga sufikso ‘-igi’. Kontraŭe al ‘-iĝi’, la memstarigita verbo ‘igi’ el ‘-igi’ *jes* aperas en la korpuso de 1903, en preskaŭ ĉiuj okazoj en kaŭzativa apliko. Ĉi-kaze, tamen, *ne* konstatablas iu signifa kresko aŭ malkresko en ĝia uzado. Reprenante la paralelaĵon rilate al la pezo, ni konstatas, ke kandidataj alternativoj de ‘igi’, kiel ‘instigi’, ‘persvadi’ kaj ‘fari’, estas sampezaj aŭ pli pezaj kaj sekve ne stimulus la forlason de la frue ekuzita ‘igi’.

Per la sufikso ‘-eg’ ni kreas augmentativojn aŭ pligrandigojn: ‘varmega’ estas konsiderinde pli varma ol *warm* en la nederlanda, sekve ne tradukenda per *erg warm* ‘tre varma’, sed per *heet*. Inverse, per la sufikso ‘-et’ ni kreas diminutivojn aŭ plimalgrandigojn: ‘varmeta’ estas multe malpli varma ol *warm*, t.e. ne tradukenda per *iets minder warm* ‘iom malpli varma’ aŭ simile, sed per *lauw*. Nek la sufikso ‘-eg’, nek ‘-et’, vivas propran vortvivon en la tekstaro de 1903, sed ambaŭ troveblas memstariĝintaj en 2003. Krom tio, ke ili estiĝis kaj ekzistas kiel novaj leksikaj kernoj – ‘eg’ kun la proksimuma semantika enhavo ‘grand, mult, tre’ kaj ‘et’ kiel ‘malgrand, moder, modest, iom’ – ili malkaŝas surprizan nesimetrion inter siaj aplikoj adjektiva kaj adverba. ‘Eg’ realiĝas preskaŭ ekskluzive kiel la adverbo ‘ege’, kiu estas preskaŭsinonimo de ‘tre’: ‘ege bona’ kaj ‘tre bona’ estas ambaŭ plifortigoj de

gren, 2005, 277). Menigeen zegt voor 'Ik dank u zeer' liever *Mi multe dankas vin* dan *Mi tre dankas vin*. Misschien is deze neiging tot onderscheid in gebruik een effect van de invloed van het Frans, met *très* bij bijvoeglijke naamwoorden en *beaucoup* bij werkwoorden. Het Frans heeft historisch een grote invloed gehad op het Esperanto en het minder belaste en semantisch ook wat abstractere *ege* lijkt een universeel bruikbaar alternatief te bieden voor wie het keuzedilemma tussen *tre* en *multe* wil ontlopen. Niet *tre* of *multe*, maar *Mi ege dankas vin*. Aan het bijvoeglijke *ega* 'kolosaal' blijkt nauwelijks behoefte te bestaan. Totaal omgekeerd is het met *et*, dat zich als geschikt alternatief *eta* voor het langere en zwaardere *malgranda* 'klein' presenteert, maar nu juist uitsluitend als bijvoeglijk naamwoord en nooit als bijwoord, ik vermoed doordat voor de bijwoordelijke variant *ete* 'een beetje, in bescheiden mate' het even korte en handige alternatief *iom* al vanaf het begin van de taal klaar stond.

Tot slot wil ik een bijzondere ontwikkeling schetsen vanuit achtervoegsels naar werkwoorden. Als voorbeelden citeer ik de achtervoegsels *-ebla* 'wat kan worden gedaan' (bijv. *leg/ebla* 'leesbaar'), *-inda* 'wat de moeite waard is te worden gedaan' (bijv. *leg/inda* 'het lezen waard') en *-enda* 'wat dwingend moet worden gedaan' (bijv. *leg/enda* 'wat moet worden gelezen'). Komen deze ook in een zelfstandige rol voor? Ja, al in 1903, en wel primair als bijvoeglijke naamwoorden, geheel in overeenstemming met mijn definities van zojuist (met uitzondering van *-enda*, dat toen nog niet bestond). In 2003 wordt het bijvoeglijk gebruik echter totaal overschaduwed door een in 1903 nog geheel niet bestaand werkwoordelijk gebruik. Het gaat hierbij niet om infinitieven, die ook in het moderne corpus geheel ontbreken, maar om een beperkt aantal vervoegde vormen als *eblas*, *indas* en *endas*, die als quasi-defectieve modale werkwoorden in onpersoonlijke constructies optreden.¹⁹

'bona', redoneblaj en la nederlanda kiel *erg goed* aŭ *uitstekend*. Estas interese, ke en duono de siaj okazoj 'ege' staras antaŭ verbo, ĉar ĝuste en tiu pozicio 'tre' ĉiam spertis konkurencon de 'multe' (Wennergren, 2005, 277). Ne malmultaj preferas la esprimon 'Mi multe dankas vin' ol 'Mi tre dankas vin', kio povus esti rezulto de la historie granda influo de la franca lingvo sur Esperanton. En la franca oni ja aligas *très* (kiu estas la fonto de 'tre') al adjektivoj kaj *beaucoup* 'multe' al verboj. Per la anstataŭa formo 'ege' en 'Mi ege dankas vin' oni elektas nacilingve nerekoncible formon – se oni volas: semantike pli abstraktan – kaj ĉirkaŭiras eventualan dilemon inter 'tre' kaj 'multe'. Apud tiu adverba uzo apenaŭ montriĝas sento pri bezono de adjektiva formo 'ega' kun la signifo 'grande, enorma, kolosa'. Kontraste kun 'eg', la nova kerno 'et' proponas sin ĝuste en la adjektiva vesto 'eta' kiel konvena, malpli peza alternativo por 'malgranda', eble ĉar anstataŭ la adverba 'ete' uzeblis la same mallonga kaj malpeza 'iom' jam de la komenco de la lingvo.

Fine mi volas montri rimarkindan evoluon de sufiksoj al verboj. Kiel ekzemplojn mi citu la sufikson '-ebla' ('leg/ebla' = 'kio povas esti legata', nederlande *leesbaar*), '-inda' ('leg/inda' = 'kio valoras esti legata', *het lezen waard*) kaj '-enda' ('leg/enda' = 'kio devas esti legata', *wat moet worden gelezen*). Ĉu ili ekzistas ankaŭ kiel memstaraj vortoj? Jes, jam en 1903, unuavice kiel adjektivoj, tute konforme la karakteron de la difinoj, kiujn mi ĵus donis (escepte de '-enda', kiu ankaŭ sufikse ne jam ekzistis tiutempe). En 2003 la adjektiva uzado montriĝas tute superata de verba uzo, kiu entute ne ekzistis en 1903. Ne temas ĉi tie pri infinitivoj, kiuj mankas ankaŭ en la moderna korpuso, sed pri limigita nombro da konjugitaj formoj kiel 'eblas', 'indas' kaj 'endas', okazantaj kiel kvazaŭdifektaj modalaj verboj en nepersonaj predikatoj.²⁰ 'Eblas' estas pli malpli komparebla kun la rusa *можно*, 'indas' kun la rusa *стоит* kaj 'endas' kun la franca *il faut* kaj la rusaj *надо* aŭ *нужно*. Videble ne temas pri la

Zo is *eblas* ‘het kan’ vergelijkbaar met het Russische *можно*, *indas* met het Russische *стоит*, *endas* met het Franse *il faut* en het Russische *надо* of *нужно*. Het gaat hier klaarblijkelijk niet om de ontwikkeling van een nieuw benodigde werkwoordswortel met de infinitief als primair syntactisch woord, waaruit dan een vervoegingsparadigma volgt, maar om een ontwikkelingsgang die begint bij het al vroeg ontstane bijvoeglijk naamwoord, dat vervolgens onderdeel wordt van een naamwoordelijk gezegde en ten slotte tot vervoegd modaal werkwoord wordt gecomprimeerd: achtervoegsel *-ebla* > woord *ebla* > *estas ebla* > *eblas*. De populariteit van een misschien gekunsteld aandoende vorm als *eblas*, dat geen duidelijk aanknopingspunt biedt met enige brontaal, doet de vraag rijzen naar de attitude van sprekers tegenover zulke vormen in de taal.

3 Kunstmatig en toch... / Artfarita, sed...

Toen ik in mijn betoeg over de correlatieven de vormelijke keuzes van Zamenhof qua internationaliteit in veel gevallen acceptabel noemde, moet ik dus voorbeelden in gedachten hebben gehad waar die internationaliteit te wensen overlaat. Een daarvan is het vraagwoord ‘waarom’, dat in het Esperanto *kial* is. *Kial* is misschien te reconstrueren als een verbastering van het Latijnse *quare*, maar als we *pourquoi*, *warum*, *why* en *почему* uit het Frans, Duits, Engels en Russisch op een rijtje zetten, vinden we totaal niets herkenbaars. Zamenhof heeft hier absolute voorrang verleend aan de criteria leergemak en regelmaat en waarschijnlijk een (mnemonieke) uitgang verzonnen die in zijn systeem paste. Zo is ‘waarom – daarom’ *kial* – *tial* geworden, en zo hebben we dank zij de systematiek en met het consequente al voor de redengevende categorie als bonus de uiterst handzame woordjes *ial*, *ĉial* en *nenial* gekregen voor de wijdlopige omschrijvingen ‘om een of andere reden’, ‘om elke denkbare reden’ en ‘om geen enkele reden’. De systematiek produceert hier au-

kreo de sintakse nove bezonata infinitivo ‘eblī’, el kiu sekvus tuta konjuga paradigmo, sed pri vojo, kiu kondukas de ‘ebla’ tra la frua adjektiva kreaĵo ‘ebla’ kaj la predikato ‘estas ebla’ al la kuntirita modala verboformo ‘eblas’ (per la tipe Esperanta tekniko de la senpera verbigo). La populareco de ŝajne artfarita formo kiel ‘eblas’, kiu montras nenian rilatigeblon al iu ajn eventuala fontolingvo de Esperanto, levas la demandon pri la sinteno de la parolantoj je tiaj formoj en la lingvo.

Kiam, dum mia pritraktado de la korelativoj, mi nomis la elektojn de Zamenhof en multaj kazoj akcepteblaj el la vidpunkto de internacieco, mi do enpense rezervis iujn ekzemplojn malpli salutindajn. Unu el ili estas la demanda vorto ‘kial’. Eble ĝi estas rekonstruebla kiel deveninta de la latina *quare*, sed kiam ni listigas la tradukojn *pourquoi*, *warum*, *why* kaj *почему* el la franca, germana, angla kaj rusa, ni trovas absolute nenion eĉ minimume rekoneblan. Ĉi tie Zamenhof donis nepran prioritaton al la kriterioj lernofacileco kaj reguleco, kaj supozeble elpensis finaĵon (mnemonikan), kiu taŭgis por lia sistemo. Tiel naskiĝis ‘kial – tial’ kaj kreeblis kaj kreiĝis, dank’ al la sistemeco, kvazaŭ premie la konvenaj vortetoj ‘ial’, ‘ĉial’ kaj ‘nenial’, kiuj en la nederlanda lingvo necesigas longajn parafazojn, resp. *om een of andere reden* (‘pro tiu aŭ alia kialo’), *om elke denkbare reden* (‘pro ĉiu pensebla kialo’) en *om geen enkele reden* (‘pro neniŭ kialo’). La prezo, kiun oni pagas por atingi tiun flekseblecon, estas relative alta nivelo de artfariteco, kaj la demando leviĝas denove, kiel vivanta ling-

tomatisch correlatieven die in het Nederlands niet op vergelijkbare wijze bestaan. De prijs die voor deze flexibiliteit betaald wordt is een hoog niveau van kunstmatigheid en de vraag is, hoe een sprekersgemeenschap hiermee omgaat.²¹

Het paar 'waarom – daarom' is in het intermenselijk verkeer niet te ontlopen en, of *kial* – *tial* nu meer of minder verzonden vormen zijn, we zullen ze af en toe wel moeten gebruiken. Dat we ze in mijn beide corpora vinden, is dus geen verrassing, maar dat zegt nog niets over de attitude tegenover deze woorden, het gevoel dat ze bij sprekers oproepen. Omdat een geschreven corpus hierop geen antwoord kan geven, heb ik een indirecte test uitgevoerd. We herinneren ons de verrassende woordcreaties *ejo* voor 'plaats', *ebla* voor 'mogelijk' en *eblas* voor 'het kan'. Zoiets gebeurt ook met *kial*: de gewone vertaling voor het Nederlandse woord 'reden' blijkt *kialo* te zijn, d.w.z. *kial* met de uitgang *-o* van het zelfstandig naamwoord, letterlijk dus 'het waarom'. In het historisch woordenboek van Zamenhofs volledige werk (Nomura, 1989) komt *kialo* niet voor en ook niet in mijn corpus van 1903. Er waren toen wel alternatieven voor *kialo*, namelijk *motivo* 'motief' en het minder correcte *kaŭzo* 'oorzaak'. In het corpus van 2003 blijken de oude oplossingen *motivo* en *kaŭzo* niet alleen concurrentie te hebben gekregen van *kialo*, maar daardoor ook te zijn overvleugeld: *kialo* is zelfs tweemaal zo frequent als *motivo*. Had men in een eeuw taalgebruik de 'reden' dan niet uit het bestaande werkwoord *rezoni* 'redeneren' kunnen afleiden? *Rezoni* was al in 1909 in het lexicon opgenomen en met de internationaal goed herkenbare wortel *rezon-* (denk aan het Engelse *reason* en Franse *raison*) had men toch een aantrekkelijk alternatief voor *motivo* kunnen creëren? De autonoom opererende taalgemeenschap heeft er echter de voorkeur aan gegeven het redelijk kunstmatige functiewoord *kial* op een heel Esperantoeigen wijze uit te bouwen tot het zo mogelijk nog kunstmatigere, maar populaire

vokomunumo reagis al tio.²²

La paro 'kial – tial' estas malfacile evitebla en la interhoma lingvouzado, negrave ĉu tiu paro estas pli aŭ malpli artfarita aŭ natura (se ni volas resti ĉe tiu kontrasto). Jen kaj jen ni simple ne povas ĉirkaŭiri ilin. La fakto, ke ambaŭ aperas en la du korpusoj do estis atendebla, sed tiu fakto nenion malkaŝas pri la sento, kiun tiuj vortetoj elvokas ĉe la parolantoj, aliamaniere dirite pri la sinteno de la parolantoj je tiuj 'artaĵoj'. Skriba tekstaro ne povas tion klarigi, kaj sekve mi provis nerektan teston. Oni rememoru pri la surprizaj kreaĵoj kiel 'ejo', 'ebla' kaj 'eblas'. Nu, io simila okazas ankaŭ al 'kial': la normala traduko de la nederlanda vorto *reden* montriĝas 'kialo', t.e. 'kial' plus la substantiviga finaĵo '-o'. Tiu 'kialo' aperas nek en la historia vortaro de la kompleta verkaro de Zamenhof (Nomura, 1989), nek en mia korpuso de 1903. Tiutempe, por esprimi 'kialon' ekzistis la vortoj 'motivo' kaj la malpli korekta 'kaŭzo'. Sed en la korpuso de 2003 videblas, ke la delongaj 'motivo' kaj 'kaŭzo' ne nur suferas konkurencon de 'kialo', sed ke ambaŭ tiuj klasikaĵoj estas komplete enombrigitaj de 'kialo': la ofteco de tiu ĉi lasta estas eĉ la duoblo de tiu de 'motivo'. Ĉu vere, dum tuta jarcento da lingvouzado, neniu imagis derivi la 'kialon' de la verbo 'rezoni', kiu enkorpiĝis en la leksikon de Esperanto jam en 1909? Aplikante la internacie rekoneblan radikon 'rezon-' (angle *reason*, france *raison*) oni ja povus elpensi allogan alternativon por anstataŭi 'motivon'. La aŭtonome aganta esperantistaro decidis alie kaj preferis apliki pure Esperantan metodon kaj pluformi el la jam suspektinde artfarita demanda vorteto 'kial' la eĉ pli suspektinde artfaritan, sed popularan substantivon 'kialo'.²³ Tio ne povis ne rezulti el pozitiva sinteno de la lingvokomunumo je tiaj 'artaĵoj'.

inhoudswoord *kialo*. Zoiets kan alleen het resultaat zijn uit een positieve attitude van de sprekersgemeenschap tegenover zulke ‘kunstmatigheden’.

Mijn tweede voorbeeld van zo’n positieve attitude geldt het bijwoord *nepre*. Dit woordje, dat ‘onherroepelijk’, ‘beslist’ of ‘vast en zeker’ betekent, bestaat uit de eerste twee lettergrepen van het Russische *непременно*, dat oorspronkelijk op ‘onveranderbaar’ teruggaat. We zouden hetzelfde bereikt hebben als we het Nederlandse ‘on/ver/ander/baar’ in tweeën gehakt zouden hebben en *onver in het Esperanto hadden geïntroduceerd. Dit gaat veel verder dan de afkorting ‘foto’ uit ‘fotografie’ (een restje dat in ieder geval de betekenis ‘licht’ met zich mee draagt) en doet enigszins denken aan het vervoermiddel de ‘bus’, dat als inhoudswoord is ontstaan uit de promotie van de derdenaamvalsuitgang in het Latijnse *omnibus*. In het fantasiewoord *onver en het echte Esperanto-woord *nepre* blijven twee oorspronkelijke voorvoegsels over in een combinatie en een rol die inhoudelijk niets met ‘vast en zeker’ te maken hebben. Ik heb in mijn steekproef het vóórkomen van *nepre* vergeleken met dat van de mogelijke alternatieven *neŝanĝebla* ‘onveranderbaar’, *neevitebla* ‘onvermijdelijk’, *necesege* ‘beslist noodzakelijk’ en *absolute* ‘absoluut’. De twee corpora vertonen in 1903 en 2003 dezelfde *absolute* frequentie, wat het rekenwerk vereenvoudigt. In 1903 biedt van de gezochte opties uitsluitend *absolute* lichte concurrentie, maar in 2003 niet meer en is *nepre* alleenheerser. Voor iemand met Nederlands als moedertaal is geen enkele vertaling voor ons woord ‘onherroepelijk’ vanzelfsprekend, of dit nu het Russische *непременно* is, het Engelse *irrevocably* of het Duitse *unwiderruflich*. Maar de laatste drie vormen zijn uit een lange, slechts gedeeltelijk gedocumenteerde historie met talloze culturele interacties in deze talen overgeleverd en worden daarin dus van huis uit als ‘natuurlijk’ bestempeld. Het Esperanto *nepre* is uit het Russisch gemaakt op een manier die het woord in the-

Mia dua ekzemplo de tia pozitiva sinteno koncernas la adverbbon ‘nepre’. Tiu ĉi vorteto konsistas el la unuaj du silaboj de la rusa *непременно*, kies origina traduko estas ‘neŝanĝebla’, en la nederlanda *onveranderbaar* aŭ prefere *onherroepelijk* ‘nerevokebla’. Ni atingus la saman rezulton, se ni prenis la nederlandan *on/ver/ander/baar* kiel fontvorton kaj dishakus ĝin en du pecojn **onver* kaj **anderbaar*, enkondukante en Esperanton **onver* kiel sinonimon de ‘neŝanĝebla’. Tia procedo iras multege pli foren ol la fortranĉo de ‘foto’ el ‘fotografajo’ (kiu ja postlasas memstaran elementon, kiu portas la signifon de ‘lumo’). Ĝi pli proksimiĝas al la kreaĵo ‘(aŭto)buso’ el la latina *omnibus* ‘por ĉiuj’, en kiu la gramatika finaĵo de la dativo promociiĝis al konkreta leksikaĵo. En la fantaziaĵo **onver* kaj la reala vorto ‘nepre’ postrestas du originaj prefiksoj sen ajna semantika rilato al la rezulto, nek laŭ siaj signifoj, nek en la kombino de siaj roloj. En mia samplotesto mi komparis la ĉeeston de ‘nepre’ kun tiu de ĝiaj eblaj alternativoj ‘neŝanĝebla’, ‘neevitebla’, ‘necesege’ kaj ‘absolute’. La absoluta ofteco de ‘nepre’ estas la sama en 1903 kaj 2003, kio faciligas la kalkulojn. En 1903, inter la diversaj alternativoj nur ‘absolute’ iom konkurencas kun ‘nepre’, sed en 2003 ne plu: ‘nepre’ regas tutsola. Por tiu, kiu havas la nederlandan kiel gepatran lingvon, neniu traduko de *onherroepelijk* estas memkomprenebla, negrave ĉu temas pri la rusa *непременно* aŭ ekz. la angla *irrevocably* aŭ germana *unwiderruflich*. Sed la laste nomitaj tri vortoj transdoniĝis el longega, eĉ nur parte dokumentita historio kun nombrelaj kulturaj interŝanĝoj, pro kio ili ricevis la tradicie pravigeblan epiteton ‘naturaj’. Kontraŭe, la Esperanta ‘nepre’ fabrikiĝis el sia rusa fontvorto laŭ procedo kun facile atakebla handikapo. Sed, la aspekte tiel artfarita ‘nepre’ konvinke venkis kontraŭ ĉiuj siaj rivaloj! Tiu ĉi ob-

orie een slechte start gaf. Echter: het zo kunstmatig lijkende *nepre* heeft tegenover zijn concurrenten het pleit overtuigend gewonnen! Deze observatie toont nog eens aan hoe pijnlijk beperkend het is als de taalwetenschap zich uitsluitend bezighoudt met het project en niet met de inventieve omgang daarmee door zijn gebruikers.

Ik stel de volgende tussenbalans voor. Het Esperanto is op onderdelen structureel niet perfect. Dergelijke imperfecties staan een universeel herkenbaar taalgebruik echter niet in de weg, mede dankzij de in de taal ruimschoots beschikbare redundanties. De geschiedenis van het Esperanto laat onvoorspelde en ongestuurde ontwikkelingen zien. Deze maken selectief gebruik van een veel groter arsenaal en worden gerealiseerd als er een communicatieve behoefte mee gedekt wordt. Zij leiden vaak tot het in gebruik nemen van kortere, dus makkelijk verplaatsbare zinsdelen en verhogen daardoor de flexibiliteit van de taal. Er bestaat geen enkele weerstand tegen woorden of processen die als kunstmatig of ten minste ongewoon geïnterpreteerd kunnen worden. Bovenstaande baseer ik op mijn eigen ervaringen en op een heel elementaire vergelijking van twee tekstcorpora, die bepaalde tendensen bloot legt, maar waarop we geen overhaaste gegeneraliseerde statistisch relevante conclusies mogen bouwen. Ik wil de plausibiliteit van de op bovenstaande manieren aangepeilde natuurlijkheid daarom nog op een andere manier benaderen.

4 Taal met een AAA rating / AAA-etikeda lingvo

Uit het setje regels van de oergrammatica van het Esperanto (Zamenhof, 2007, 35–40) heb ik 21 taalkundige kenmerken willen afleiden die als het basispatroon van het Esperanto gezien kunnen worden. Als voorbeeldkenmerken noem ik het aantal klinkers en medeklinkers die de taal kent, de morfologie, de basisvolgorde in de zinsbouw en de basiswoordenschat van de taal. Vervolgens kan ik elk van deze 21 kenmerken in een kwalitatief taalverge-

servo refoje demonstros la dolorigan nekompletecon de ĉiu ĝenerallingvistika pritakto de Esperanto, kiu limigas sin al la lingvoprojekto kaj preteratentas ties pluevoluigon fare de ĝiaj inventemaj uzantoj.

Mi proponu provizoran bilancon. Esperanto, en certaj siaj subsistemoj, ne estas strukture perfekta. Tamen, tiuj neperfektaĵoj, ankaŭ dank' al abunde troveblaj redundoj en la sistemo, ne malhelpas universale rekoneblan uzadon de la lingvo. La historio de Esperanto montras neantaŭdiritajn kaj nedekretitajn evoluojn, kiuj ĉerpas el multe pli granda arsenalo da disponeblaĵoj, sed kies realigon aŭ ne-realigon diktas la interkomunika bezono. Ofte, la realigoj signifas la ekuzon de pli kompaktaĵoj, pli facile moveblaj frazelementoj, kiuj pligrandigas la flekseblecon de la lingvo. Manifestiĝas neniam rezisto kontraŭ vortoj aŭ procezoj, kiuj povus esti interpretataj kiel artfaritaj aŭ almenaŭ malkutimaj. Ĉi tiun bilancon mi bazas sur miaj propraj spertoj kaj sur tre elementa komparo inter du korpusoj, kiu malkaŝas certajn tendencojn, el kiuj, tamen, ni ne provu tro rapide tiri statistike validajn ĝeneraligojn. Ĝuste pro tio, la ĉi-supre kaj diversmaniere indikita kredindeco de la natureco de la lingvo estas proponata por reekzameno ankoraŭ laŭ alia vojo.

El la *Unua Libro* de Esperanto (Zamenhof, 2007, 35–40) mi tiris 21 lingvaj trajtojn, kiuj estas rigardeblaj kiel la baza ŝablono de la lingvo. Kiel ekzemplojn de tiuj trajtoj mi nomu la nombron da vokaloj kaj da konsonantoj, kiujn la lingvo havas, la morfologion, la bazan vortordon en la sintakso kaj la fundamentan leksikon de la lingvo. En interlingva kompara analizo ĉiu el tiuj trajtoj estas klasifikebla kiel tipe eŭropa aŭ neeŭropa, kaj tutmonde

lijkend onderzoek classificeren als wel of niet typisch Europees en wel of niet dominant op wereldschaal. Dat de algebraïsche som van plussen en minnen vrij sterk naar typisch Europees doorslaat, behoeft niemand te verbazen. Alle brontalen van het Esperanto van enige relevantie zijn immers Indo-Europese talen. Ik laat de details voor wat ze zijn, want in het betoog van vandaag zijn maar twee kenmerken essentieel. Beide wijken volledig af van het Europese model en beide zijn niet-dominant op wereldschaal. Het gaat om de totale en zeer on-Europese afwezigheid van persoonsmarkeringen in de vervoegde werkwoordvormen, maar meer nog gaat het om de techniek van de woordvorming, waarvan ik al verscheidene staaltjes heb geciteerd. Het kenmerk morfologie maakt taaltechnisch van het Esperanto een taal van niemand, en dus van iedereen. Hopelijk heb ik daarmee bij velen de eventuele indruk weggenomen dat het Esperanto met zijn zo Mediterraan klinkende naam een soort Romaanse grootste gemene deler zou zijn. De taal bezit zowel uniek Romaanse als Germaanse als Slavische kenmerken, naast een aantal gemeenschappelijke. Daar komt iets belangrijks bij: ten eerste de door mij beschreven vermeende kunstmatige elementen, die heel Esperanto-eigen zijn, en ten tweede de zojuist geciteerde on-Europese en mondiaal niet-dominante systemen van vervoeging en woordvorming. Dit zijn bij elkaar allemaal unieke eigenschappen, die het Esperanto een niveau van structurele autonomie verlenen dat het pan-Europese sterk overstijgt.

Met deze structurele autonomie hebben we een bijdrage vanuit het taalsysteem zelf aan de psychologische autonomie van de taal, het gevoel dat het *mijn* taal is en dat *ik* ermee kan spelen, zonder dat er moedertaalsprekers zijn die reageren met 'Het is grammaticaal allemaal wel goed, maar toch zeggen wij het niet zo'. Van de psychologische autonomie op het niveau van de individuele spreker is het nog maar een stap naar de autonomie op

domina aŭ nedomina. Tio, ke la algebra sumo de plusoj kaj minusoj forte inklina al tipa eŭropeco, devus surprizi ne niun. Ĉiuj iusence gravaj fontolingvoj de Esperanto ja estas hindeŭropaj. Mi lasu la detalojn flanke, ĉar kadre de tiu ĉi mia argumentado manifestas sin kiel esencaj sole du trajtoj. Ambaŭ tute devias de la eŭropa modelo kaj ambaŭ estas tutmonde nedominaj. Temas pri la kompleta kaj tre neeŭropa manko de personmarkiloj en la konjugitaj verboformoj, sed antaŭ ĉio temas pri la tekniko de la vortformado, pri kiu mi jam donis plurajn ekzemplojn. La trajto morfologio faras el Esperanto nenies lingvon, alivorte ĉies lingvon. Espereble mi sukcesis forpreni iun eventualan impreson, laŭ kiu Esperanto pro sia mediteranee sonanta nomo estus iu latinida plej granda komuna divizoro. La lingvo posedas propraĵojn unike latinidajn, sed ankaŭ unike ĝermanajn kaj slavajn, kaj krome inter si komunajn. Aldoniĝas al tio jenaj gravaĵoj: unue la antaŭe priskribitaj supozataj artfaritaĵoj, kiuj estas tre propre Esperantaj, kaj due la ĵus cititaj neeŭropaj kaj tutmonde nedominaj sistemoj de konjugado kaj vortformado. Ĉiuj ĉi karakterizaĵoj kune estas tiel unikaj, ke ili donas al Esperanto nivelon de struktura aŭtonomeco, kiu multe superas iun ajn tuteŭropecon.

Tiel ĉi, la psikologia aŭtonomeco de la lingvo estas nutrata de struktura komponanto el la lingvosistemo mem, kiu kontribuas al mia sento, ke la lingvo estas *mia* kaj ke *mi* povas ludi per ĝi, sen riski intervenon de gepatralingvaj parolantoj, reagantaj per "Nu... gramatike eble pravas vi, sed tiel ne parolas ni." De la psikologia aŭtonomeco sur la nivelo de la individua parolanto al aŭtonomeco sur la nivelo de la tuta komunumo estas plia paŝo. Kiel

het niveau van hele sprekersgemeenschappen. Laat ik als voorbeeldgemeenschappen *de* Nederlanders en *de* Fransen nemen, dan spreek ik dus voor de eenvoud van de discussie over de politieke autonomie van de taal tussen Nederland en Frankrijk en over een Nederlands-Franse discussie in het neutrale Esperanto, dat beide partijen evenveel communicatieve macht in het debat geeft. Als we terugdenken aan Zamenhofs bescheiden eigen oordeel dat zijn project hem 'min of meer geslaagd' leek, durf ik te stellen dat we na 122 jaar gebruikservaring de uit dit project gegroeide taal in bankierstermen een AAA *rating* mogen geven. De drie A's in *triple A* staan voor de drie aspecten van Autonomie die ik hierboven heb willen identificeren: de structurele, de individueel psychologische en de collectief psychologische of politieke.

De politieke autonomie van het Esperanto maakt van de taal een serieuze kandidaat als neutrale voertaal in de Europese Unie. Ik breid dan in gedachten het Nederlands-Franse contact van zojuist uit naar het Europees Parlement met 27 lidstaten en 23 officiële talen, waarin één neutrale taal 253 verschillende tweetalige scenario's kan bedienen en daarbij de macht van het woord democratisch zou verdeelen. Dat zou een stap zijn in de richting van Zamenhofs droom van een neutrale, tweede taal voor iedereen. Maar neutraliteit is noodzakelijk, niet voldoende. De taal moet ook structureel en vooral functioneel gewogen en goed bevonden worden. Ik voorspel dat iedere objectieve analyst uit de academische wereld die zich als beleidsadviseur over deze materie zou mogen buigen, met mij tot de conclusie zou komen dat de psychologische autonomie van het Esperanto, deels het gevolg van de structurele autonomie, zich openbaart in een ongekende ongedwongenheid in taalbehandeling, die de sprekers van de taal kenmerkt. Het predicaat AAA van het Esperanto bewerkstelligt bij veel sprekers van de taal nog iets anders, en wel een zekere affiniteit met en zelfs affectie voor de taal, die voor sprekers van later ge-

ekzemplojn mi prenu la komunumon de la franclingvuloj kaj tiun de la nederlandlingvuloj. Por simpligi la diskuton mi referencas, do, al la politika aŭtonomeco de la lingvo uzata inter Francujo kaj Nederlando, pri franc-nederlanda interkomunikigo per la neŭtrala Esperanto, kiu donus al ambaŭ partioj la saman komunikan povon en la debato. Repensante pri la modesta juĝo, kiun Zamenhof donis pri sia projekto, 'ke li opinias sian taskon pli malpli sukcesinta' (vidu antaŭe), mi aŭdacas diri, ke post 122 jaroj da uzateco la lingvo kreskinta el tiu projekto meritas tion, kio en financaj rondoj estas konata kiel AAA-etikedo. Ĉi tie, la trifoja A reprezentas la tri aspektojn de Aŭtonomeco, kiujn mi identigis ĉi-supre: la strukturan, la individue psikologian kaj la kolektive psikologian aŭ politikan.

La politika aŭtonomeco signifas, ke la lingvo estas serioza kandidato por fariĝi la neŭtrala interlingvo en Eŭropa Unio. Enpense mi plivastigas la ĵus menciitan franc-nederlandan kontakton al la Eŭropa Parlamento kun ĝiaj 27 membro-ŝtatoj kaj 23 oficialaj lingvoj, inter kiuj unu neŭtrala lingvo povus priservi 253 diversajn dulingvajn situaciojn, distribuante la parolpovon demokrate, do egale. Tio estus paŝo direkte al la realigo de la Zamenhofa revo pri neŭtrala, dua lingvo por ĉiuj. Se neŭtraleco estas necesa, ĝi ne estas sufiĉa. Ankaŭ strukture kaj, precipe, funkcie la lingvo bezonus priesploron kaj aprobon. Mi antaŭdiras, ke ĉiu ajn objektiva akademika analizisto, al kiu estus proponita la okazo ekzameni tiun ĉi demandon, aliĝos al jena mia observo: la psikologia aŭtonomeco de Esperanto, kunkaŭzita de ĝia struktura aŭtonomeco, kondukas al neniel atendita senĝeneco, kiu karakterizas la lingvouzadon de la parolantoj. Dank' al la AAA-etikedo, ĉe multaj parolantoj observeblas eĉ pli ol tio, nome certa sentimenta aŭ eĉ afekcia ligo kun la lingvo, kiu estas eksterordinare malofta en la rilatoj, kiujn parolantoj kutime havas kun fremda, neĝepatra lingvo. La parolanto de Esperanto rapide hejmiĝas en la

leerde, vreemde talen hoogst uitzonderlijk is. De Esperanto-spreker raakt snel vertrouwd met de taalstructuur en voelt hoe snel het benodigde zelfvertrouwen groeit om actief deel te nemen aan discussies in een internationaal gezelschap. Bijna ongemerkt gaat men het oorspronkelijke communicatiemiddel steeds meer als bindmiddel en als middel van internationale solidariteit ervaren. Wie op school Frans, Duits of Engels leert, leert een vreemde taal. Wie Esperanto leert, leert ten slotte een tweede taal. In mijn internationale werkring heb ik 25 jaar lang uitsluitend Engels als werktal gebruikt, maar ik heb voor deze taal nooit enige bijzondere affectie ontwikkeld. Het is nooit *mijn* taal geworden. Het Italiaans, onze tweede gezinstaal, is dat in veel hogere mate, maar het blijft het onvervreemdbare bezit van mijn vrouw en mijn schoonfamilie, dat ik met ze mag delen. Naast het Nederlands is het Esperanto van mij – mijn eigen taal, een taal om van te houden.

lingvostrukturo kaj sentas, ke rapide kreskas la memfido, kiu estas bezonata por aktive aliĝi al diskutadoj en internacia societo. Preskaŭ nerimarkate, la lingvo kiel interkomunikilo spertiĝas pli kaj pli kiel interligilo kaj ponto de internacia solidareco. Tiu mia samlandano, kiu en la lernejo lernas la anglan, francan aŭ germanan, lernas fremdan lingvon. Kiu lernas Esperanton, finfine lernas duan lingvon. Dum mia 25-jara internacia kariero mi uzis kiel laborlingvon ekskluzive la anglan, sed tio ne sufiĉis, por ke mi spertu iun aparte afekcian ligan kun tiu lingvo. La angla neniam fariĝis *mia* lingvo. La itala, kiu estas nia dua familia lingvo, estas multe pli mia, kvankam ĝi restas neforprenebla posedaĵo de miaj edzino kaj boparencoj, kiun ili dividis kun mi. Apud la nederlanda, Esperanto estas mia – lingvo malfremda, lingvo aminda.

Noten / Notoj

¹ Alle vertalingen naar het Nederlands zijn van mijn hand. Alle citaten en interpretaties komen voor mijn rekening

² Mi preferas la formon 'artfarita' ('farita per arto') ol 'artefarita', malgraŭ la zamenhofeco de tiu ĉi. 'Artefarita' ja povus esti simple: 'arte farita'.

³ Mi uzas la neologismon 'presti' en la scienca-teknika signifo de 'funkcii en komparo kun la atingo de iu difinita rezulto aŭ celo, aŭ plenumo de iu postulo'. 'Atingi' kaj 'plenumi' estas transitivaj, sed 'presti' estas netransitiva kaj enfokusigas pli la funkciadon, la 'kondukon' aŭ 'farton' de aparato, ol la celon. Kiam aviadilo prestas (mal)bone, ĝi (ne) plenumas sian celon. Komparu angle *to perform*, germane *leisten*, nederlande *presteren*.

⁴ 'Tensio' en konstrupartoj estas la interna ŝarĝo dividita per iu geometrie difinita propraĵo de la portanta sekco. Ne rekte la ekstera ŝarĝo, sed la interna tensio kaŭzas eventualan misformiĝon aŭ rompiĝon de la konstrupartoj.

⁵ Het streepje '-' in woordresten als hier geeft aan dat deze rest op dat punt wordt voorafgegaan of gevolgd door een niet nader gespecificeerde toevoeging.

⁶ Dividostreketo '-' en ĉi tiaj vortostumpoj signifas, ke tiuloke sekvas aŭ antaŭas ĝin iu nespecificigita vortparto.

⁷ In die zin dat lexicale affixen dezelfde status hebben als de in de Esperanto-literatuur als *radikoj* 'wortels' gedefinieerde lexicale kernen. Het Esperanto-equivalent van '-erij' (-ejo) is dus ongebonden inzetbaar en levert als primair syntactisch woord het substantief *ejo* met de generieke betekenis 'plaats'.

⁸ De schuine streep '/' geeft een voor de discussie relevante morfeemgrens in een woord aan.

⁹ Leksikaj morfemoj estas la radikoj plus ĉiuj vortformaj afiksoj.

¹⁰ Suprenstreko '/' ene de vorto estas uzata por signi la limon inter du morfemoj, kie tiu indiko estas klariga.

¹¹ Ekz. 'La pordo fermiĝis' anstataŭ 'La pordo estis fermata/fermita', se la aganto en tiu eldiro ne ludas rolon.

¹² Mi citu ĉi tie kiel ekzemplojn '-ad' por la daŭro de la ago, 'ek-' por la momenta aŭ komenca ago, 'fin-' kaj 'el-' por la kompletigo de la ago.

¹³ De verkorte aanduidingen '1903' en '2003' hebben uiteraard geen betrekking op alles wat in die jaren in druk verschenen is, maar alleen op de twee hier gedefinieerde corpora.

¹⁴ Wie vanuit het Nederlands 'worden' opzoekt, vindt als eerste treffer *fariĝi* (De Smedt, 2004, 553).

¹⁵ Het gewicht druk ik hier uit in het aantal syllaben.

¹⁶ La mallongige uzataj jaroj '1903' kaj '2003' kompreneble ne rilatas al ĉio, kio aperis prese en tiuj jaroj, sed nur al la du tekstaroj, kiujn mi supre difinis.

¹⁷ Kiu serĉas la tradukon de *worden* elirante el la nederlanda, trovas unuatrafe 'fariĝi' (De Smedt, 2004, 553).

¹⁸ Mi mezuras la pezon ĉi tie laŭ la nombro da silaboj.

¹⁹ Ik noem deze werkwoorden quasi-defectief, omdat niets de vorming van een compleet paradigma uit bijv. het werkwoord *ebli* in de weg staat, met inbegrip van alle tijden en wijzen. Het enigszins defectieve blijkt uit de omstandigheid dat deze werkwoorden in de praktijk alleen in de drie hoofdtijden en in de voorwaardelijke wijs voorkomen, terwijl de infinitief, gebiedende en aanvoegende wijs en deelwoordvormen zeer zeldzaam zijn.

²⁰ Mi nomas tiujn verbojn kvazaŭdifektaj, ĉar nenio baras la formadon de kompleta paradigmo de ekz. la verbo 'ebli', inkluzive de ĉiuj tensoj kaj modoj. La certagrada difekteco montriĝas el tio, ke praktike ili aperas nur en la tri simplaj indikativaj tensoj kaj en la kondiĉa modo, dum la infinitivo, la volitivo kaj ĉiuj participaj formoj estas ege maloftaj.

²¹ 'Kunstmatigheid' moet hier begrepen worden als 'niet-onmiddellijke herkenbaarheid', in het bijzonder voor sprekers van Romaanse talen of het Engels. Kunstmatigheid is hier niet bedoeld als antoniem van 'natuurlijkheid'.

²² 'Artfariteco' ĉi tie estu komprenata kiel netuja rekonebleco, precipe ĉe parolantoj de iu eŭropa, prefere latinida lingvo, aŭ la angla. Artfariteco ne estu interpretata kiel la malo de 'natureco', nek kiel malsupera al tiu ĉi lasta.

²³ Evidente, pri la 'suspektindeco' de ĉio ĉi kulpas tiuj, kiuj volas vidi kontraston inter 'artfariteco' kaj 'natureco', aplikante al ambaŭ konceptoj la jam delonge detronigendan biologian metaforon de la homa lingvo.

Over de auteur / Pri la aŭtoro

Contactadres / Kontaktadreso

W.H. (Wim) Jansen
Leerstoelgroep Theoretische Taalwetenschap
Spuistraat 210
1012 VT Amsterdam.
Mail / Retadreso: W.H.Jansen@uva.nl.
Web / Retejo: <http://home.medewerker.uva.nl/w.h.jansen/>.

Copyright

© © © © 2010 Wim Jansen Pubblicato in Italia. Alcuni diritti riservati. / Gepubliceerd in Italië. Sommige rechten voorbehouden.

Bibliografie / Bibliografio

- Akademio de Esperanto (2007). Aktoj de la akademio 1963-1967 [handelingen van de academie 1963-1967]. Republikiĝitaj per TTT. Kontrolita je 1 Februaro 2010. 18
- De Smedt, P. (2004). *Esperanto-Nederlands-Esperanto Woordenboek*. Antwerpen: Flandra Esperanto-Ligo. 32
- Eco, U. (1993). *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*. Bari: Laterza. 13
- Jansen, W. (2009). *Esperanto, een taal om van te houden*. Amsterdam: Amsterdam University Press. 12
- Mattos, G. (2009). Ago kaj stato ĉe participo [handeling en toestand bij het deelwoord]. *Internacia Pedagogia Revuo* 09(1), 9–13. 19
- Minnaja, C. (1996). Tra lupeo filozofa kaj lingvista [onder een filosofische en taalkundige loep]. *Esperanto* 1083(7–8), 133. 13
- Nomura, R. (1989). *Zamenhofa Ekzemplaro [Zamenhofs Voorbeelden]*. Nagoya: Nagoja Esperanto-Centro. 26
- Setälä, V., E. Vilborg, and C. Støp-Bowitz (1965). *Esperanto – Moderna Lingvo [Esperanto – Een Moderne Taal]*. Helsinki: Fondumo Esperanto. 19, 34
- Vilborg, E. (1965). *Memuaro pri la Esperanta Pasivo [Memorandum over de Lijdende Vorm in het Esperanto]*. In Setälä et al. (1965). 19
- Wennergren, B. (2005). *Plena Manlibro de Esperanta Gramatiko*. El Cerrito, CA: Esperanto-Ligo por Norda Ameriko. 23, 24
- Zamenhof, L. L. (1903). *Fundamenta Krestomatio de la Lingvo Esperanto [Fundamentele Bloemlezing van de Taal Esperanto]*. Parizo: Hachette. 21
- Zamenhof, L. L. (1962). *Lingvaj respondoj, konsiloj kaj opinioj [Antwoorden, adviezen en meningen over de Taal]*. Marmande: Esperantaj Francaj Eldonoj. Zesde editie, onder redactie van Gaston Waringhien, van Zamenhofs oorspronkelijke artikelen en brieven uit de periode 1889-1912 met antwoorden op taalvragen van lezers en correspondenten. 17
- Zamenhof, L. L. (1963). *Fundamento de Esperanto [Esperanto-Fundament]*. Marmande: Esperantaj Francaj Eldonoj. Negende, door André Albault geredigeerde, wetenschappelijke editie van de oorspronkelijke uitgave, Parijs, 1905. 17
- Zamenhof, L. L. (2007). *Meždunarodnyj Jazyk. Predislovie i polnyj učebnik*. Moskou: Impeto. Fotografische herdruk van de oorspronkelijke uitgave, Warschau: Kelter, 1887. 13, 14, 28